

ZENONAS SLAVIŪNAS IR RADIJAS

100-ąsias gimimo metines paminint

Kostas Aleksynas

Zenonas Slaviūnas (1907–1973) buvo ne tik tautosakos tyrėjas, rinkėjas ir skelbėjas, bet ir jos propaguotojas. Aktyviai šioje srityje jis ėmė reikštis jau pačioje savo folkloristinės veiklos pradžioje. 1933 metais, liovęsis dirbti Kauno universiteto studentų choro ir simfoninio orkestro dirigentu ir vis labiau atsidėdamas tautosakos studijoms, jis kartu ima bendradarbiauti jaunalietuvių žurnale „Jaunoji karta“: paskelbia jame šešias lietuvių liaudies dainas (su melodijomis, daugiausia užrašytas gimtojoje Tauragės apskrityje), parašo tris straipsnius, raginančius susirūpinti liaudies dainų išsaugojimu ir įtvirtinimu kasdieniame gyvenime. O kai išeina jo sudarytas (Z. Skudučio slapyvardžiu pasirašytas) liaudies dainų rinkinėlis „Užtrauksim!“, kompozitorius Antanas Kačanauskas 1934 metų vidury Zenoną Slaviūną taip apibūdina: „P[onas] Skudutis (slapyvardis) yra žinomas liaudies dainų rinkėjas ir jų skirstytojas. Pageidautina, kad Skudutis nesislėptų po slapyvardžiu, bet pasirašytų savo tikrą pavardę, nes toks darbas yra kilnus ir vertas pagarbos.“¹ Kaip tik tada šis jaunas, energingas muzikos specialistas aptinka vaisingą saviraiškos dirvą – užmezga ryšius su Lietuvos radiju. Tie ryšiai, matyt, buvo ne atsitiktiniai ir savalaimiai. XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio pradžia buvo Lietuvos radijo išsigalėjimo mūsų kultūriniame gyvenime laikotarpis. Apie 1932 metus kaip tik sustiprinamas radijo stoties galingumas, padaugėja laidų. Ir kai 1934 metais pradedamas leisti kaip „Jaunosios kartos“ žurnalo priedas leidinys „Radio savaitė“, kuriame ne tik skelbiamos radijo programos, bet ir dedama su jo veikla susijusių straipsnių, Z. Slaviūnas ima ir jam rašyti.

Didžiąją radijo programų dalį sudarė muzika. 1934–1935 metais Z. Slaviūnas (tada dar Slavinskas) „Radio savaitėje“ paskelbia ciklą straipsnių, mokančių radijo klausytojus suprasti per radiją girdimus muzikos kūrinius. Jau iš pat pradžių jis pabrėžia, kad „tikroji muzika ne pramogos dalykas, o žmogaus gyvenimo palydovas... Muzika tai grožis, o grožio supratimas ir jo pajautimas gali turėti nemažą įtakos žmogaus išsilavinimui, jo pasaulėžiūros susidarymui... <...> Muzika yra širdies, jausmo

¹ A. Kačanauskas. Užtrauksim! *Jaunoji karta*, 1934, Nr. 25, p. 2 (viršelio).

balsas. Ji iš visų meno sričių daugiausia pritaikyta reikšti jausmams². Straipsniuose, ypač atsižvelgdamas į „nė kokios muzikos nesimokiusių skaitytojų daugumą“, Z. Slaviūnas aptaria įvairias muzikos kūrinių rūšis: sonatą, simfoniją, operą, oratoriją ir t. t., išaiškina, ką reiškia koncertas, uvertiūra, variacija, siuita ir pan.

Paskutiniajame to ciklo straipsnyje teigiama, kad „muziką geriau suprasti padeda ir susivokimas, kurios tautos ji yra, atseit kuris kompozitorius kuriam kraštui atstovauja“. Mat kompozitoriai, „būdami savo tėvynės sūnūs, gauna iš savo tėvų drauge su krauju savo dainų meilę ir dažnai nesąmoningai patys pamėgsta jų būdą ir savumus“. O lietuvių muzikos, kaip įsitikinęs straipsnio autorius, irgi laukianti didelė ateitis, ypač jeigu ji remsis savo ištakomis – liaudies dainomis: „Liaudies melodijos yra tartum brangaus marmuro uolos, laukiančios genijaus, kurs mokės iš jų sukurti nemirštamus veikalus.“³

Beje, Z. Slaviūnas jau tada ne tik suvokė radijo naudą, teikiamą muzikiniam išsilavinimui, bet ir jo svarbiausiąjį neigiamą poveikį, pasireiškiantį tuo, kad jo klausytojas iš aktyvaus dainininko ar muzikanto gali virsti pasyviu muzikos vartotoju. Viename savo to meto straipsnyje (išspausdintame kitame periodiniame leidinyje) Z. Slaviūnas perspėja: „Dabartinis patefonų bei radio amžius yra labai svarbi kliūtis muzikos mokytis. Jei anksčiau kas smuikuodavo, mandolina ar gitara paskambindavo, o kurie ne kurie ir fortepijonu, – šiandien to nedaro. Kas čia mokysis, kas čia varginsis, jei tą varginantį darbą užvaduoja automatiškoji muzika!“⁴

Gali kilti klausimas: kodėl Z. Slaviūnas imasi aiškinti radijo klausytojams kaip tik šią, anot jo, „automatiškąją“, o ne liaudies muziką? Juk jis tuo metu jau buvo pasireiškęs kaip liaudies dainų propaguotojas ir rinkėjas, brendo kaip muzikas folkloristas. Čia, matyt, lėmė to laikotarpio radijo muzikinių laidų poreikiai ir specifika. Tada daugiausia būdavo transliuojama kaip tik tokia – kompozitorių sukurta – muzika. Liaudies dainos, kaip galima spręsti iš to meto laidų programų, būdavo dainuojamos tik chorų arba solistų ir tik harmonizuotos šalia autorinių dainų. Autentiškų liaudies dainų įrašų Valstybės radiofonas tada dar neturėjo, kviestis liaudies dainininkų dainuoti tiesiai į mikrofoną, kaip tada buvo įprasta, nė neketino. O autorinės muzikos per radiją buvo galima išgirsti ne tik iš Kauno, bet ir iš kaimyninių valstybių radijo stočių, be to, „Radio savaitė“ spausdindavo ir kai kurių iš jų muzikinių laidų programas. Minėtuojų Z. Slaviūno straipsnių ciklu ir siekta padėti eiliniams klausytojams susigaudyti eteryje skambančios muzikos margumyne, ją perprasti ir vertinti.

Vis dėlto labiausiai Z. Slaviūnui tais metais (1934–1935) rūpėjo liaudies muzika. Dar būdamas Komisijoje tautos melodijoms rinkti ir tvarkyti jis energingai rūpino si, kad liaudies dainų melodijos būtų užrašinėjamos ne tik popieriuje, bet ir fonografu, įtikina abejojančiuosius komisijos narius, kad būtina jį įsigyti, nes rašymas fonografu esąs ne tik tikslesnis, bet ir finansiniu požiūriu labiau apsimokąs.

1935 m. balandžio mėn. Z. Slaviūnas spaudoje paskelbia, kad fonografas – „svarbus mūsų kultūrai aparatas“ – yra įsigytas. Pradedama juo intensyviai užrašinėti

² Z. Slavinskas. Muzikos galia, *Jaunosios kartos Radio savaitė*, 1934, Nr. 32, p. 11.

³ Z. Slavinskas. Supraskime per radio muziką. *Jaunosios kartos Radio savaitė*, 1935, Nr. 18, p. 2.

⁴ Z. Slavinskas. Reikia muzikos mokytis, *Skautų aidas*, 1934, Nr. 19, p. 73.

liaudies melodijas. Medžiagos pateikti kviečiami gerieji – „moką ne mažiau kaip 40–50 melodijų“ – dainininkai iš visos Lietuvos⁵. Balys Buračas „Jaunosios kartos“ žurnalui pateikia prie fonografo mikrofono sėdinčios 93 metų amžiaus Marijos Zubavičienės iš Beržoro (Platelių vls., Kretingos aps.) nuotrauką. Ši senoviškais žemaitiškais drabužiais apsirengusi moteris, kaip rašoma, į fonografą įdainavo 150 senoviškų žemaitiškų dainų.

1936 m. kovo pabaigoje į Kauną atvyksta – manytume, Z. Slaviūno kvietimu, nes jis tada buvo vienintelis šio darbo organizatorius ir vykdytojas – penkios 70–80 metų dainininkės kupiškėnės: Ona Mažeikienė, Ona Juodakienė, Danutė Šlapelienė, Domicėlė Lisienė ir Domicėlė Petrylienė. Dainininkės Kaune išbuvo visą savaitę, Lietuvių tautosakos archyve įdainavo į fonografo plokšteles savo mokamas dainas, daugiausia sutartines. O kovo 31-osios vakarą jos buvo pakviestos į Valstybės radiofoną. Per radijo laidą jos, kaip rašė to meto spauda, „atliko senoviškų raudų ir sutartinių“. Tai buvo neabejotinai pirmoji autentiškai padainuotų sutartinių, o, ko gero, ir apskritai autentiškų lietuvių liaudies dainų laida per radiją. Laidos pasisekimą atspindėjo spauda. Joje žavimasi dainininkių padainuotomis sutartinėmis, apibūdinamas jų dainavimo stilius, reiškiamas pageidavimas dažniau leisti radijo klausytojams išgirsti pačių liaudies dainininkių dainavimo, siūloma šiam reikalui pasinaudoti ir Lietuvių tautosakos archyvo fonografu užfiksuota medžiaga.

Toks palankus vertinimas, konkretus pageidavimas girdėti per radiją tikrąją liaudies muziką, nulemtas objektyvaus to meto visuomenės poreikio, manytume, ir buvo vienas iš veiksnių, paskatinusių Z. Slaviūną pradėti naują, šįkart jau folkloristinį, bendradarbiavimo su radiju etapą. Nuo 1936 metų vidurio jis rengia laidas, propaguojančias lietuvių etnografinę muziką. Pagrindas laidoms jau buvo sudarytas visai ganėtinai: iki to laiko Lietuvių tautosakos archyve Z. Slaviūnas buvo užrašęs pusketvirto tūkstančio liaudies melodijų. Laidų rankraštiniai tekstai – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno Z. Slaviūno fonde. Deja, daugelis jų – fragmentiški, kai kurių, autoriaus menkai saugotų ir paskandintų tarp įvairių kitų popierių, išlikusios tik nuotrupos.

Buvo sumanyta parengti paskaitų apie liaudies muziką ciklą. Įžanginėje paskaitoje radijo klausytojams pažadama pateikti būdingąsias liaudies melodijas tokias, kaip jos fonografu užrašytos, o jei kurias ir padainuos choristai ar pagrieš muzikantai, vis tiek bus išlaikytas grynai liaudiškas jų pobūdis. Kartu randama reikalo klausytojams priminti, kad „daugelis dainininkių, kurios dar mokėjo padainuoti senoviškas dainas, yra senos, jų balsai, amžių naštos slegiami, neskamba taip, kaip skambėjo jaunose dienose“, todėl raginama „kreipti daugiau dėmesio į pačias melodijas, negu į technišką jų atlikimą“. Mat „čia kaip tik mes pajusime tą tikrąjį mūsų liaudies melodijų charakterį, mūsų kaimo pulsą, kurį solistai profesionalai ne visados sugeba pagauti ir tinkamai perduoti“.

Pirmoji ciklo paskaita-koncertas buvo skirta liaudies muzikos įvairumui atskleisti. Ji buvo pradėta dviem sutartinėmis: „Vištelė karkė“ ir „Cibi ribi ožys“.

⁵ S[lavinskas]. Svarbus mūsų kultūrai aparatas, *Lietuvos aidas*, 1935, geg. 11, p. 5. Prie informacijos pridėtoje nuotraukoje – Z. Slaviūnas prie fonografo.

Klausytojams buvo paaiškinta, jog tai esančios seniausios mūsų dainos, o sekundiniai sąskambiai, kurie nepratusiam prie jų rėžia ausį, daro jas originalias. Po rugiapjūtės dainos „Vai, teka bėga vakarinė žvaigždėlė“ buvo pateikta skudučių muzikos, kuri paremta tuo pačiu muzikiniu principu, kaip ir sutartinės.

Šie faktai rodo, kad Z. Slaviūnas susidomėjo sutartinėmis vos tik ėmęs užrašinėti fonografu tautosaką. Pastebėtina, kad viename straipsnyje, išspausdintame 1933 metais, jis dar kalba apie dvejetainį natūralų liaudies dainų dainavimą: vienu balsu (unisonu) ir „paprastą, nuoširdų su užtara“, t. y. apie sutartines kaip atskirą daugiabalsių dainų rūšį dar neužsimena („sutartinė“ vadina visą daugiabalsį dainavimą). O aptariamoje laidoje sutartinės jau atskiriamos nuo „paprastų dainų“ (t. y. nuo visų kitų dainų – ir vienbalsių, ir daugiabalsių) remiantis dviem kriterijais: ir muzika, ir žodžiais.

Tam pat ciklui priklausytų ir paskaita, pavadinta „Paprastos dainos ir senovinės sutartinės“. Išlikęs jos mašinraštis pasirašytas Slaviūno (ne Slavinsko) pavarde, tad ji skaityta ne anksčiau kaip 1938 metais. Joje dar detaliau aptariami sutartinių ypatumai.

Sumanytos kaip vientisas ciklas, paskaitos-koncertai ilgainiui peržengė šias ribas: jos buvo skaitomos (su didesnėmis ar mažesnėmis pertraukomis) net dvylika metų – ligi 1947-ųjų. Deja, didžiosios jų dalies rankraščiai nedatuoti, viena kita paskaita po ilgesnio laiko buvo kiek pakeista pakartota, tad nustatyti tikslią jų seką nėra lengva, be to, ne visos jos ir išlikusios ar išliko tik iš dalies.

Apie ką tose paskaitose-koncertuose buvo kalbama? Labai įvairiomis temomis. Būta paskaitų bendraisiais lietuvių tautosakos apskritai ar liaudies dainų konkrečiai gyvavimo klausimais: „Tautosaka ir jos reikšmė“, „Dainos ir aplinka“, „Lietuvių liaudies dainos grožiniu požiūriu“ ir pan. Klausytojai buvo ne tik supažindinami su tautosaka, bet ir skatinami ja domėtis, pajusti jos vertę, savitumą. Pavyzdžiui, paskaitoje „Kaip lietuvių liaudis dainuoja savo dainas“ oponuojama tiems radijo klausytojams, kurie „reiškia abejingumą, jeigu radijo programoje pasigirsta paprastas liaudies dainuotojo balsas, nes jis esą neprilygsta „miestiškajam“ balsui“. Z. Slaviūnas aiškina, kad „kaip liaudies tradicinis dainuotojas neišpildys operinės arijos ar kultūriniam dainuotojui pritaikinto dainuoti kūrinio, taip ir mokytam dainininkui yra nelengva, o kartais ir neįmanoma padainuoti liaudies dainą grynu liaudies stiliumi“. Todėl patariama „į liaudinį dainavimo stilių žiūrėti kaip į kultūrinio savaimingumo reiškinį. <...> Reikia, atsižadėjus įprastų grožinių laiko reikalavimų, suprasti kitos srities, kito pasaulio žmonių estetiką. Juk liaudis gyveno visai kitais supratimais apie grožį, negu mes nūdien...“ Paskaitoje-koncerte „Liaudies daina ir gyvenimas“ kaip labiausiai brangintini liaudies dainų bruožai iškeliama jų etniškumas ir tradiciškumas. Etniškumas, anot Z. Slaviūno, – tai glaudus ryšys su tam tikra bendruomene, jos mąstymo būdu ir papročiais. Tradiciškumas svarbus tuo, kad „tik tada, kai tradicija išlaikoma, dainos žodžiai ir melodija bus gražūs. Liaudies dainininkas nepasakys: „štai atjoja bernužėlis ugningom akim, kurios man širdį pervėrė“, bet: „štai atjoja bernužėlis, baltas gražus dobilėlis“, jei bernelis patiks mergele, tai būtinai „dvylikos metelių“, nes „dainininkui daugiau rūpi išlaikyti tipingus

pasakymus arba simbolinį skaičių *dvylika*, negu pažymėti tikrą mergelės amžių“. Viena paskaita-koncertas buvo skirta liaudies dainų lyrizmui. Aptardamas, kuo tas lyrizmas gražus, prelegentas teigia: „Daina teikia platumą ir laisvę, nes dainininkui nors ir rūpi derlius ir kasdieninis praktiškumas, tačiau dainuodamas jis nesiteirauja, kiek žydinti pieva duos žolės galvijams, o džiaugiasi tuo grožiu, kurį mato pievoje, nors ji žadėtų ir menką pjūtį.“

Nemaža dalis paskaitų-koncertų aptarė liaudies dainų ryšius su darbais ir juos lydinčiais papročiais. Kalbėta apie arimo, sėjos, malimo, linarovio darbų atspindžius dainose, apie rugiapjūtės papročius ir dainas. Skyrium aptarta kalendorinės dainos – advento, Kalėdų, Velykų, atskleistas jų archajiškumas.

Į dainas pažvelgta ir pagal jų gyvavimo regionus. Plačiai kalbėta apie Klaipėdos krašto, dzūkų, net atskiros Valkininkų apylinkės liaudies dainų bruožus.

Supažindinta ir su liaudies instrumentų muzika. Jai buvo skirtos paskaitos-koncertai „Lietuvių liaudies šokių muzika“, „Cimbolų muzika“, „Išdaiginė liaudies muzika“ (apie grojimą įvairiomis tošėlėmis, lapeliais) ir pan.

Neliko be tautosakos laidų rengėjo dėmesio ir patys liaudies dainų pateikėjai. Apie juos per eterį nuskambėjo atskira paskaita-koncertas. Joje dainininkai apibūdinti pagal jų amžių, socialinę padėtį, pateikiama įdomių pačių pateikėjų samprotavimų, rodančių, kaip liaudies daina veikė jų gyvenimą, turtino dvasinį pasaulį, kaip jie patys vertina dainavimą. Parengta ir atskiriems liaudies dainininkams skirtų laidų-koncertų. Antai vienoje tokioje laidoje buvo aptariamas neeilinės dainininkės nuo Seirijų Pranės Barisienės dainavimas, skambėjo jos mokamos dainos. Neišliko laida apie Oną Grigaliūnienę nuo Žaslių, tikrai spaudoje, informuojant apie šią laidą, giriamas jos dainavimas – „kaimo dainos praskambėjimas kaimo žmogaus lūpomis. Praskambėjimas gyvas, nuoširdus ir tiek meniškas, kiek jis plaukia iš dvasinių buities gelmių dainininkės, kuri myli dainą ir ją ja tiki“⁶.

Tad, kaip matome, Z. Slaviūnas negailėjo nei jėgų, nei laiko lietuvių liaudies muzikinės kūrybos propagavimui per radiją. Tai, be abejo, negalėjo nepalikti pėdsako mūsų kultūroje, ypač formuojant visuomenės požiūrį į liaudies dainą kaip į dvasinę visos tautos vertybę. Deja, priešingai nei spausdintas žodis, radijo laida gyva tik tol, kol skamba eteryje, – išlieka vien jos padarytas poveikis. Todėl Z. Slaviūnas kai kurių paskaitų-koncertų pagrindu parengė ir straipsnius. Kita vertus, kai kuriuos savo straipsnius panaudojo ir radijo laidoms. Taigi visa ši medžiaga, skirta mūsų tautos muzikinei kūrybai, sudaro tarsi to paties kamieno ūglius.

Čia dera priminti, kad Z. Slaviūno pradėtą darbą rengti radijui laidas apie tautosaką po neilgos pertraukos – praėjusio amžiaus septintąjį ir aštuntąjį dešimtmečius, kol Lietuvos radijas palaikė šią iniciatyvą, – tęsė Lietuvių kalbos ir literatūros instituto (dabar – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto) folkloristai. Daugiausia jų yra pateikę visuomenei jame darbavęsi Zofija Puteikienė ir Vaclovas Juodpusis. Ilgainiui jos tapo nereguliarios iš pamažu išnyko iš eterio.

⁶ Liaudies dainos V[alstybės] Radijofone, *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 39-40, p. 715.